

Микола ВЕГЕШ

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ОУН – УПА В ЗАКАРПАТТІ (1929 – 1939)

Перші спроби перенести націоналістичну ідеологію на ґрунт практичної роботи починаються з діяльності Миколи Міхновського та його однодумців на рубежі XIX – XX ст. Вони були сформульовані в брошурі “Самостійна Україна” і знайшли своє вивершення у створенні Револьюційної Української Партії (РУП)¹. Автор поставив перед собою питання: “Чи визволення національне можливе для нас?”. Відповідь М. Міхновського була однозначною: “Ми розуміємо, що боротьба буде люта і довга, що ворог безпощадний і дужий. Але ми розуміємо і те, що це уже остання боротьба, що потім уже ніколи не стане слухний час до нової боротьби. Ніч була довга, але ранок наблизився і ми не поступимо, щоб проміння свободи усіх націй заблищало на наших рабських кайданах: ми розіб’ємо їх до схід сонця свободи. Ми востаннє виходимо на історичну арену, і або поборемо, або вмремо... Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги, але ми сильні нашою любов’ю до України! Сини України! Ми, як той Антей, доторкаючись до землі, наберемось все більше сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь на Україні і кожний, у кого ще не спідніле серце, озветься до нас, а в кого спідніло, до того ми самі озовемося!

Нехай страхополохи та відступники йдуть, як і йшли, до табору наших ворогів, їм не місце поміж нами і ми проголошуємо їх ворогами вітчизни.

Усі, хто на цілій Україні не за нас, той проти нас, Україна для українців, і доки хоч один ворог чужинець лишить на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя, пам’ятаймо, що слава і перемога – це доля борців за народну справу.

Вперед, і нехай кожний із нас пам’ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не загинув через його необачність. Вперед! Бо нам ні на кого надіятися і нічого озиратись назад!”².

Ідеологом українського націоналізму був визначний український публіцист, політичний діяч і літературний критик Дмитро Донцов (1883 – 1973). У своїх численних працях він обґрунтував необхідність політичної незалежності України. Серед найважливіших його робіт – “Модерне москвофільство” (1913), “Підстави нашої ересі” (1914), “Історія розвитку української державної ідеї” (1917), “Підстави нашої політики” (1921), “Націоналізм” (1926), “Де шукати українських традицій” (1938), “Дух нашої давнини” (1944) та ін.³ Необхідно погодитися з твердженням сучасних дослідників, що “праці Донцова в значній мірі спричинилися до послаблення впливу комуністичних ідей та москвофільства на суспільну свідомість, особливо у Західній Україні. У філософських концепціях Донцова яскраво виражені ідеї практичного ідеалізму, в яких основна роль у житті особи і суспільства відводиться ірраціональній ідеї. Ідеї Донцова мали великий вплив на молодь у передвоєнний час і у значній мірі стали ідеологічним обґрунтуванням діяльності ОУН”⁴.

Безперечно, ідеї М. Міхновського та Д. Донцова лягли в основу ідеології українського націоналізму. Однак необхідно було їх перенести в практичну площину. “ОУН виникла, – вважає канадський дослідник М. Юркевич, –

внаслідок об'єднання Української Військової Організації (УВО) та декількох студентських націоналістичних спілок – Групи Української Національної Молоді, Ліги Українських Націоналістів, Союзу Української Націоналістичної Молоді. Дві конференції українських націоналістів, що відбулися відповідно 3 – 7. 11. 1927 р. у Берліні та 8 – 9. 4. 1928 р. у Празі, підготували ґрунт для проведення установчого конгресу 28. 1. 1929 р. у Відні⁵.

Значну роботу напередодні Конгресу провів Євген Коновалець, який, за висловом Ю. Бойка, був “упертим і послідовним”⁶. Завдяки Є. Коновальцю “націоналізм ОУН став модерною формою сутности української визвольної ідеї”⁷. Які ж чинники породили рух українських націоналістів? На думку одного з ідеологів українського націоналізму М. Сціборського, їх було декілька: “анархія і безлад у національно-політичній роботі різних “центрів” та партій, необхідність переоцінити вартості і ясно усвідомити майбутні шляхи, завдання та методи їх досягнення, повна зневіра в “старих божжак”, ті великі психологічні зрушення і переломи, що супроводили революцію і процес наших визвольних змагань”⁸.

3 – 7 листопада 1927 р. відбулася конференція українських націоналістів, яка визнала “доцільність і конечність зцентралізування дальшої праці націоналістів і рішила створити єдину організацію українських націоналістів”⁹. Конференція обрала провід Українських Націоналістів, найближчим завданням якого було “сформулювання ідеологічної бази й розроблення структури та намічення плану діяльності майбутньої організації, як рівно ж підготовка загалу українських націоналістичних елементів до прийняття та співпраці з організацією українських націоналістів і творення вже від нині її кадрів. У своїй діяльності Провід, з одного боку, спирається на всіх учасників конференції, що підпорядкувалися йому, з другого – має ввійти в тісний зв'язок з існуючими організаціями українських націоналістів. Завершенням діяльності теперішнього Проводу буде Конгрес Українських Націоналістів”¹⁰. Перед останнім ставилося завдання “остаточно усталити ідеологічні позиції українського націоналізму, ствердити факт постановлення єдиної організації, прийняти її структуру та покликати її сталий Провід”¹¹. Документ підписали Д. Андрієвський (голова Президії Українських Націоналістів) та В. Мартинець (секретар).

Обраний 3 – 7 листопада 1927 р. Провід Українських Націоналістів, до якого ввійшли Д. Андрієвський, Є. Коновалець, В. Мартинець і М. Сціборський, розподілили між собою функції та утворили кілька відділів: секретаріат та відділ преси і пропаганди, ідеологічно-структурну, політичну та економічну референтури. Було намічено видання власного друкованого органу “Розбудова Нації”¹².

28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні проходили наради Конгресу Українських Націоналістів, у яких брали участь 30 членів Конгресу, які прибули з різних українських земель, Чехословаччини, Франції, Німеччини, Данції, Бельгії та Австрії¹³. Наради відкрив Голова ПУНу полковник Є. Коновалець. У своїй промові він зробив огляд розвитку націоналістичного руху протягом останніх років і з'ясував завдання Конгресу. Делегати Конгресу обрали Президію, до якої ввійшли М. Сціборський – голова, П. Низола, Ю. Вассиян – заступник голови, В. Мартинець – голова секретаріату, В. Арсенич, Н. Герасимович та Іван Ю. Руденко – секретарі. Обрано також склад комісій:

- 1) ідеологічна (голова Ю. Вассиян),
- 2) соціально-економічна (Моралевич),
- 3) військова (Є. Коновалець),
- 4) культурно-освітня (О. Бабій),
- 5) організаційна (Л. Костерів)¹⁴.

3 лютого 1929 р. на пленарному засіданні обрано Провід Українських Націоналістів, Головного Суддю та Головного Контрольного ОУН. Головою Проводу одногосно обрано Є. Коновальця, який після цього перебрив

керівництво конгресом. Головним Суддею одногосно іменовано Я. Дуба, а Головним Контрольним – Моралевича. Членами ПУНу були одногосно затверджені М. Сціборський, В. Мартинець, П. Кожевенко, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, П. Низола, Д. Демчук та Л. Костерів.

У резолюції Конгресу, прийнятій 3 лютого 1929 р., вказувалося, що “за короткий час націоналістичний рух перейняв внутрішнє організаційне оформлення. Слідом за стихійним постановм численних угруповань українських націоналістів, що провадили діяльність без спільної корми й пляну, Конференція Українських Націоналістів 3–7 листопада 1927 р. поклікала Провід Українських Націоналістів. У тісній співпраці з поодинокими націоналістичними групами Провід підготував і скликав 27 січня – 3 лютого 1929 р. Конгрес Українських Націоналістів, в якому взяли участь представники з різних українських земель і чужини. Конгрес поклікав до життя й єдину силу Організацію Українських Націоналістів, що має охопити всі існуючі націоналістичні групи, та ухвалив головні засади українського націоналізму”¹⁵.

2 березня 1929 р. Легія Українських Націоналістів (ЛУН), що мала за місце осідку Прагу, прийняла резолюцію, в якій констатувалося: “Переносячи решту завдань, що стоять перед українським націоналізмом, на ОУН, Генеральна Рада ЛУН закликає теперішніх членів ЛУН до дальшої невтомної боротьби вже в лавах ОУН і бажає їм найкращих успіхів. Хай наші здобутки говорять за нас!”¹⁶. Конгрес Українських Націоналістів прийняв програму “Устрій Організації Українських Націоналістів”, в якій чітко були визначені державний устрій України, аграрна, промислова, торговельна, фінансова, соціальна, зовнішня, військова, культурна, шкільна та релігійна політика¹⁷. “Спираючись на творчі елементи українського громадянства та об’єднуючи їх навколо українського національно-державного ідеалу, – констатувалося в програмі, – Організація Українських Націоналістів ставить собі за завдання уздоровити відносини внутрі нації, викликати в українському народі державотворчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її ширину, і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу”¹⁸.

Організаційно ОУН поділялася в Західній Україні на десять округ. Усі вони підлягали Крайовій Екзекутиві ОУН. Закарпатської округи на перших порах не було. Однак це не означає, що територія за Карпатами не була в центрі уваги керівників ПУНу. Відомо, що в червні 1928 р. ПУН затвердив і подав до відома націоналістичного загалу кілька десятків рефератів, серед яких була доповідь Ріхарда Ярого “Закарпаття”¹⁹.

Ужгород. Травень 1930 р. З приміщення театру вийшов архідиякон Євмен Сабов у супроводі своїх соратників Степана Фенцика і Йосипа Камінського. Щойно завершилися загальні збори “Общества имени Духновича”. Виходячи з театру, товариство жваво обмінювалося думками. І раптом молодий хлопець, років 18 – 19-ти, спокійно витягнув з кишені щось схоже на револьвер і, майже не цілячись, вистрілив. Замість гучного пострілу всього-на-всього щось лягнуло. Євмен Сабов нічого не зрозумів. Недалеко від нього стояв хлопчина з револьвером у руці, з дула якого сотовся димок... Терорист був миттю заарештований і почався судовий процес, що ввійшов в історію під назвою “Справа Тадинця”²⁰.

1929 року під впливом рішень установчого Конгресу Українських Націоналістів на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію на зразок ОУН в Галичині. Як писав Ю. Химинець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО. Очолювала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі Ужгородської вчительської семінарії Ф. Тадинцю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Є. Сабова²¹.

Хто ж такий Ф. Тадинець? До замаху ця молода людина, звичайно, була зовсім

невідомою. Народився в селі Келечин Волівського округу (тепер Міжгірський район). Особливо популярним Тацинець став наприкінці 30-х років, коли служив поручником Карпатської Січі. Учасники замаху постали перед судом Чехословацької Республіки. Так звану “справу Тацинця” преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як і слід було чекати, русофільські газети миттю накинулися на “Просвіту”, волошинську газету “Свобода”, звинувачуючи їх в організації замаху. Своєю чергою, “Свобода” змушена була якось відреагувати. У газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В одній із них невідомий автор писав, що “лишень підла і лукава душа може кинути такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і щирю культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобряли, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує”²². Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося в одному з наступних номерів газети: “... лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента дав причину вічним ворогам нашого народу, щоб заревли і посилали літанії клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...”²³.

Таким чином, волошинська “Свобода” фактично засудила цей замах і тим самим відмежувалася від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала тісних стосунків з шойно утвореною ОУН. Хоча дещо пізніше, коли на її сторінках робитиметься детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, усе-таки, на стороні С. Новаківської та Ф. Тацинця. Можливо, А. Волошин не хотів відкрито підтримати Ф. Тацинця, боячися закриття українських організацій. Хоч би як там було, але в 1938 – 1939 рр. Ф. Тацинець перебуватиме в керівництві Карпатської Січі під псевдонімом “Крот”.

“Справа Тацинця” розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 року. Звинувачені заявили, що не ставили перед собою мети вбивати Є. Сабова. Сьогодні важко стверджувати, так це чи ні. Додамо, що цього не вдасться дослідити нікому. Історик повинен не тільки вивчати документи, але й бути психологом. Ф. Тацинець на суді заявив: “Я не хотів нікого вбивати, а хотів лиш звернути увагу публічної opinio на того, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні “руської культури”, уладжовані духовничівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до цілі фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного слова...”²⁴. Стефанія Новаківська вчинила благородно, взявши всю вину на себе. Вирок суду був таким: Стефанія Новаківська як головний ініціатор замаху була засуджена до 5 років позбавлення волі. Тацинцеві дали рік. Однак через деякий час відбувся пересуд, і Тацинцеві термін ув’язнення збільшили до трьох років.

Цей замах, організований молодими закарпатськими націоналістами, не так привернув до себе увагу громадськості, як загострив і без того напружену обстановку в краї. Безперечно, було б значно більше користи, якби два великі напрями – народовецький і москвофільський – віднайшли шляхи до взаєморозуміння і зближення. За такої умови багатостраждальне Закарпаття тільки виграло б. Цього найбільше боялися колонізатори краю. А що стосується ОУН, то перша спроба створити в Закарпатті цю радикальну організацію не увінчалася успіхом. “Із заарештованням С. Новаківської, – писав Ю. Химинець, – вся справа ОУН на Закарпатті була припинена, бо не було охочих продовжувати працю у тому стилі, як це було подумане п. С. Новаківською”²⁵.

Друга спроба створення ОУН припадає на другу половину 1932 року і пов’язана з іменем Ю. Химинця. “Організаційну працю, – відзначав засновник закарпатського осередку Ю. Химинець, – поділено на два сектори: сектор пропагандивний, що його очолив д-р С. Росоха, і сектор підпільний, яким керував

автор цих рядків. Речником української націоналістичної думки на Закарпатті був часопис “Пробоем”; його редагував д-р С. Росоха, маючи до помочі таких студентів: Івана Колоса, Єлизавету Кузьмівну, Іванку Гірну, д-ра Василя Івановчика та інших. Головною метою нашої праці було виховання молодого покоління в українському соборницькому дусі. Для нас було надзвичайно важливим, щоб відразу справу поставити правильно, бо Закарпаття, маючи за собою такі неуспіхи, як неспроможність протягом довгих років стати на самостійне політичне становище та організаційне плентання у хвості чеських партійних централів, застрягнення на довгі роки в мовній боротьбі...”²⁶.

З осені 1934 року на квартирі Ю. Химинця в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів закарпатського Проводу Українських Націоналістів. До Мукачева приїжджали Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Ольжич, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Коссак та ін.²⁷. Справа пішла на покращення. 1936 року виник навіть жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила М. Химинець. Але все ж ідеї українського націоналізму так і не пустили глибокого коріння на Закарпатті, а тому націоналістичний рух не набув масового характеру.

З другої половини 30-х років Закарпаття опиняється в центрі уваги ПУНУ. 1937 року Є. Коновалець навіть запропонував створити окремий штаб для Закарпаття, а О. Чемеринський видав книгу “Платформа Закарпаття”, яку слід вважати своєрідною програмою ОУН щодо краю. Автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови незалежності всієї України. “Політична проблема Закарпаття, – писав О. Чемеринський (Я. Оршан), – не може бути відірваною проблемою. Вона належить до цілості ідеалів і змагань 45-мільйонної української нації. Цього мусить бути свідоме Закарпаття, і це мусить воно дати недвозначно зрозуміти світові. Тільки в рамках розв’язання майбутнього всієї України лежить майбутнє Закарпаття. Так само і доля Закарпаття на ближній час мусить вирішитися по лінії інтересів усієї української нації. Отже – включити себе всеціло в широко розгорнутий фронт всеукраїнських змагань. Це передумова успішності і правильності поставлення питання Закарпаття”²⁸.

Я. Чемеринський вважав, що “на місце сьогоденної ЧСР має постати три вповні самостійні держави: Чехія, Словачія і Закарпатська Україна. Річ ніяк не фантастична – коли існує Люксембург, Андорра і Ліхтенштейн – і то існує на довшу мету, то чому не має постати Українська Закарпатська держава – на якийсь час, поки не злучиться з Києвом? А Чехія і Словачія можуть удержуватися як самостійні держави взагалі на довшу мету. Закарпаття мало б стати зав’язком української державності! Звідси мала б розпочатися велика українська акція допомоги східним українським землям у їх боротьбі за повалення большевизму”²⁹.

Генерал М. Капустянський писав, що “ця держава (Чехословаччина. – Авт.) разом з Карпатською Україною посідала ключові позиції на Сході Європи і творила своїм геополітичним положенням та поважним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним пляцдармом для радянських і антантських летунських армій”³⁰. Політичні і військові кола Європи зацікавилися Закарпаттям після підписання радянсько-чехословацького договору. На цей факт звернув увагу відомий військовий теоретик М. Колодзінський, який у своїй праці “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття” доводив, що “почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середині Європи і мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня як і з заходу”³¹.

Таким чином, після установчого Конгресу Українських Націоналістів, на якому

виникла ОУН, було зроблено кілька спроб створити її осередок у Закарпатті. Спроба 1929 року завершилася невдало, бо після терористичного акту щодо лідера русофілів Є. Сабова всі члени щойноствореної організації були заарештовані і засуджені чехословацьким судом. Другу спробу в 1932 році здійснив Ю. Химинець, який представляв молоду генерацію краю. Центр організації знаходився в Мукачеві. З ініціативи М. Химинець виник жіночий відділ ОУН. З другої половини 30-х років Закарпаття постійно перебуває в центрі уваги керівництва Проводу Українських Націоналістів, який очолював Є. Коновалець. Створюється окремий штаб ПУНУ щодо Закарпаття, провідні діячі ОУН Я. Чемеринський і М. Колодзінський написали кілька праць про стратегічне і геополітичне становище Закарпаття. Однак доводиться підсумувати, що націоналістичний рух у краї в ці роки не став масовим явищем.

На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 30-х років почав формувати Д. Климпуш з Ясіня. У міжвоєнній Чехословаччині і мови не могло бути про існування двох паралельних армій, а тому Січі були звичайними протипожежними і культурно-просвітними товариствами, як і в сусідній Галичині. Необхідно також зазначити, що в 20 – 30-х роках не було і потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, адже вона справедливо вважалася однією з наймодерніших і найбоєздатніших у Європі. Наприкінці 30-х років різко загострилася міжнародна ситуація. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської “п’ятої колони”, бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю змусило уряд А. Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил. До цього додамо, що прискорювали процес створення Карпатської Січі не так члени уряду Карпатської України, як радикально настроєні закарпатські націоналісти і члени ОУН, котрі перебували поза межами краю.

“Назву Карпатська Січ, – писав один з ініціаторів створення організації Д. Гірняк, – треба завдячувати групі українських пластуниів, а в першу чергу ініціаторові наради в справі створення якоїсь відповідальної обставинам організації інж. Євгенові Кульчицькому, званому пластунові”³². Член ОУН Є. Кульчицький згодом пригадував: “До Хусту я приїхав з початком листопада 1938 р. ... Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника Рубиновича моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни, крім мене були: Рубинович, Забавський, Блистів, Сич, Пап. Я тоді подав короткий огляд положення й зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію півмілітарного характеру для оборони національних інтересів Карпатської України, як аналогію я називав УСС-ів”³³. Вирішили назвати нову військову організацію Карпатською Січчю, підготували її Статут. Підготовлені матеріали мав затвердити міністр внутрішніх справ. Труднощі виникли відразу, як тільки проект Статуту ліг на стіл В. Комаринському, який очолював відділ преси і пропаганди. Останній заявив, що Статут необхідно доопрацювати, а також змінити назву організації. “По довгих переговорах, – продовжує Є. Кульчицький, – ми врешті усталили текст Статуту і остаточно прийняли назву “Організація Народної Оборони Карпатська Січ”

9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС, на яких було прийнято Статут організації. У ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: “Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, побороювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительств Підкарпатської Русі зокрема для удержування ладу та безпеки”³⁵. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С. Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обра-

Д. Климпуша. До штабу організації ввійшли І. Роман, І. Рогач, С. Росоха. Що стосується двох останніх, то вони, хоч і були членами ОУН, однак навіть не служили в армії. Цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревасем 10 листопада 1938 року³⁶.

Що ж являла собою Карпатська Січ у структурному відношенні? Головними органами Січі були Головна Команда і Рада, відповідно до Статуту. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів Команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася з команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія³⁷. Члени організації поділялися на:

- а) дійсних, які були прийняті Командою в члени організації;
- б) благодійних, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку;
- в) почесних, які мали заслуги перед українським народом.

Благодійних і почесних членів призначала рада. Крім членів, були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах організації, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити форменний одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватись Статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялися на відділи. Кілька відділів склали куц. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і отаман. Посади, які вони обіймали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Чини і посади позначалися на рукавах і головних уборах форменного одягу. Керівний склад складав присягу у присутності команданта³⁸.

Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. За нашими підрахунками, тільки у Волівському окрузі (тепер Міжгірський район) нараховувалося близько однієї тисячі січовиків. Зазначимо, що станом на 30 листопада, крім команди Карпатської Січі у Воловому, аналогічні підрозділи були засновані в Іршаві, Великому Березному, Перетині, Рахові, Середньому, Тячеві та Хусті. У кожному з названих округів до команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак лише лічені одиниці взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Січі, не перевищувала двох тисяч³⁹. У такому стані справ дещо винні і керівні чини ОУН, які більше звертали уваги на політичний аспект питання, ніж на військовий.

Найбоекзатніші військові частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті. Поручник С. Сулятицький, який входив до складу хустської січової команди, пригадував: "Склад Коша – 5 сотень, 1-ша і 2-га сотня... коло 320 людей (точно напередодні бою з чехами – 318 людей)... 3-тя сотня це була сотня хустських робітників та селян, а також до неї входили студенти. Всього біля 200 людей, 4-та була так звана уряднича, із 160 – 180 людьми, 5-та залізнична – 40 людей. (Подані числа трьох останніх сотень не є точні, а то головню з огляду на їх склад, де обов'язки поодиноких осіб вимагали частих пересувань та перенесення.) Останні три сотні не приходили одначе під увагу, як кожночасна бойова сила, через їх склад та заняття поодиноких людей. Ужити їх можна було лише тоді, коли б якась операція була передбачена на точно означений час та тривала не довго"⁴⁰.

Не кращим чином виглядала справа з озброєнням. П. Стерчо писав, що

“січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки”⁴¹. Культурний референт ОУН при уряді Карпатської України О. Ольжич, який входив до складу військового штабу Карпатської Січі, писав, що Головна Команда “встигла закупити потай, приватне з різних джерел коло 200 револьверів, головню калібру 6,35, та три машинні пістолі з невеликою кількістю набоїв. З цього разом зі згаданими 10 рушницями складалося усе озброєння Січі, з яким вона вступила в грядучі події”⁴². Січовики хустської команди мали “10 рушниць (манхліхтер) в добрім стані, 2 типу старшого та 3 автоматичні пістолі. Короткої пальної зброї було коло 50 штук, як також кілька ручних гранат. Набоїв по 25 штук на кріс, а 50 на револьвер”⁴³.

Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до А. Волошина з проханням передати зброю “з засобів, які знаходяться при окружних урядах та окружних судах”⁴⁴. Прем’єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не давав. Аналогічно чинив і чехословацький уряд. У відповідь розпочалися демонстрації під гаслами “Січі зброю!” Небажання Праги видати зброю Головній Команді пояснювалося кількома причинами: по-перше, чехословацька контррозвідка постійно повідомляла про підготовку змови проти уряду А. Волошина; по-друге, Карпатська Січ незрідка виходила з-під контролю автономного уряду; по-третє, А. Волошин побоювався конфронтації у відносинах з Чехословаччиною. Зброя в руках січовиків могла призвести до кровопролиття. Відсутність зброї й призвела до спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13 – 14 березня 1939 року між відділами Карпатської Січі та чехословацьким військом. Відсутність зброї стала трагічним розв’язком під час боїв з угорською армією.

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів, а їх уряд не мав. А. Волошин звернувся з проханням про допомогу до громадян краю та української діаспори. Велику роль у цьому відіграв член Проводу Українських Націоналістів Я. Барановський, який відповідав за налагодження контактів між урядом Карпатської України і організаціями української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. 19 лютого 1939 року КДКУ, який діяв у Канаді, вислав “5200 доларів на ім’я прем’єра о. А. Волошина... для розбудови Карпатської Січі”⁴⁵. Надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також від окремих громадян. 13 січня 1939 року “Нова свобода” повідомляла, що перерахували гроші на розбудову Карпатської Січі: А. Волошин – 28000 кч., “Український Жіночий Союз в ЧСР” – 200 кч., єпископ Д. Няраді – 300 кч., підполковник Зарицький – 100 кч., доктор Д. Васильків – 300 кч., доктор Ю. Добриловський – 500 кч. У січні 1939 року в Підкарпатському банку нараховувалося 34688 кч., висланих для розбудови Карпатської Січі. Р. Венгринович, хустський адвокат, з нагоди свого вінчання перерахував 500 кч. на користь збройних сил молодій державі⁴⁶. Цікаві факти зустрічаємо у спогадах В. Гренджі-Донського: “Цього року (1939 – *Авт.*) наша селянська молодь колядувала в користь оборонної організації “Карпатська Січ”... Коляди пройшли всюди дуже гарно і, наприклад, у Синевирі заколядували 1200 кч. Нашій селянській молоді можемо лиш погратулювати”⁴⁷.

У ніч з 13 на 14 березня 1939 року в Карпатській Україні відбулися події, які великою мірою вплинули на подальшу долю краю. Мова йде про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, що співпали із вторгненням гортистської армії на територію краю. Ці події свідчили про кульмінацію чехословацько-українських суперечностей, що вилилися в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил ЧСР і Карпатської України.

Уряд Угорщини ніколи не полишав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 року ці настрої стати

особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська готові до переходу кордонів краю. Відповідальність за територіальну цілісність Карпатської України несли чехословацькі війська, однак напередодні агресії вони почали втрачати до цього інтерес. А. Волошин відчував, що роль Карпатської Січі як єдиної боездатної одиниці зростає з кожним днем. Добре це розуміли і керівники ОУН. Однак ця поки що напіввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Ввечері 13 березня 1939 р. відбулися дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалося питання озброєння. Ю. Боржава (письменник С. Сабол) вважає, що внаслідок цих нарад А. Волошин “підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю”⁴⁸. Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Комендант жандармерії підполковник Вака видав зброю, “а саме 41 кріс та около 90 револьверів”⁴⁹. Проте Вака категорично відмовився видати решту зброї, незважаючи на наказ А. Волошина. Хоча необхідно зазначити, що він не підпорядковувався прем’єр-міністру Карпатської України.

Що ж спричинило трагедію, яка сталася в ніч з 13 на 14 березня 1939 року? Яку роль у цих подіях зіграла ОУН? Чіткої відповіді на ці питання немає. Фактично, існують дві точки зору, яких дотримуються очевидці та історики. Перша з них полягає в тому, що генерал Д. Прхала, виконуючи наказ Гітлера, який був зацікавлений у мирній ліквідації Карпатської України і мав свої плани щодо Чехословаччини, за ніч стягнув війська і жандармерію з околиць Хусту і “над ранок 14 березня збройно напав на команду та на всі касарні Січі в Хусті”⁵⁰. Як зазначав один з дослідників, “волею Берліна було не утруднювати, але навпаки улегшувати окупацію Карпатської України мадярами”⁵¹. Інакше дивиться на цю проблему Й. Сарвадій: він говорить про попередню підготовку січовиків до боїв з метою здобути зброю від чеської жандармерії⁵². На його думку, січовики проводили вишкіл на старому цвинтарі, який знаходився близько від будови “Раковці” в Хусті. Біля першої години ночі озброєні січовики облягли головну Управу жандармерії, запропонували жандармам передати ключі від складів зброї. Згаданий автор констатує: “Жандарми, чех і два українці, старалися переконувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть, нехай звернуться до начальника жандармерії підполковника Ваки., ключів вони від складів не мають, зброєю розпоряджається начальник військ СТОС”⁵³.

Суперечка між січовиками і жандармами завершилася стріляниною. Хто стріляв першим – невідомо. За Й. Сарвадієм:

1) “армія, як правило, без відповідного наказу не вживає зброї, а якщо так, то в самообороні”⁵⁴;

2) “якщо чеська армія мала б намір розв’язати Січ, то вона мала можливість застосувати нову військову силу, а не бавитися, та з кількома панцирними возами йти нападати на будинки, в яких мешкали січовики, січову гостиницю”⁵⁵. Йому заперечує С. Сулятицький, який, аналізуючи склад січового коша в Хусті, його озброєння, приходять до висновку: “На випадок якоїсь акції зі сторони чехів, ми могли числити лише на оборону, а не противно”⁵⁶.

Так чи так, чеські війська вступили в Хуст “в силі 200 багнетів, 3 танків та легких гармат (кількість яких невідома)”⁵⁷. Збройна боротьба тривала більше восьми годин. На вулицях Хуста з’явилися барикади, зав’язалися регулярні вуличні бої. А. Волошин всіляко намагався уладнати конфлікт, однак Прага не відповідала на численні телефони і телеграми української влади. “Трозила цілковита катастрофа, – писав В. Шандор, – А. Волошин кількома наворотами розмовляв з ген. Прхалою і вимагав як голова автономного крайового уряду припинити бої”⁵⁸. “На поміч жандармерії, – писав Й. Сарвадій, – прибуло військо з панцирними возами і танками, бої розігрались на чотирьох пунктах міста і тривали до 11-ої до обіда, коли капітан поліції Ю. Білей, капітан генерального

штабу Парчани і інші парламентарі проголосили перемир'я"⁵⁹. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. У літературі з цього приводу знаходимо певні розбіжності. Автори по-різному подають кількість загиблих під час боїв 13 – 14 березня 1939 року. Хоча дані наводяться різні (від 72 до 150 осіб), однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських вояків. Причини і наслідки цієї трагедії добре відомі.

Збройні сутички відбулися не тільки в Хусті. Вирвавшись із оточення, кіш розбив жандармів у Велятині та Буштині. Чеських вояків було роззброєно біля Іршави, Білок, Копані та Буштині⁶⁰. Аналогічні події відбувалися на Волівщині. Ще в листопаді 1938 року командантом гарнізону Карпатської Січі в Торуні став член ОУН О. Волянський. Склад гарнізону нараховував 20 – 25 осіб. Він поділявся на три групи по 6 – 7 осіб кожна⁶¹. Вояки гарнізону були озброєні "відібраною від поляків (терористів) зброєю"⁶². За два дні перед виступом відбулася нарада у Воловому, під час якої обговорювалося питання спільних дій жандармів та січовиків проти терористів. Керівництву Січі стало відоме розташування чеських військ, жандармських та фінансових станиць, їх кількість та озброєння. О 9-й годині 14 березня 1939 року кур'єр із Хусту привіз наказ про негайне роззброєння чехів та захоплення їх позицій у Волівському окрузі. "О год. 20.30 бій закінчився, – писав Г. Яворенко, – ворог ганебно втік, маючи коло 100 людей вбитих та багато ранених. Наші не мали ніяких втрат"⁶³. Це явне перебільшення. Важко повірити, що така невелика за обсягом територія мала так багато жандармів. До того ж добре озброєні чехи мали повну можливість дати належну відсіч січовим загонам, 15 березня 1939 року о першій годині 30 хвилин січовики в кількості близько 200 осіб вирушили на польський кордон і рухалися в сторону Торуні. Січовики відкинули ворога за межі Карпатської України в глибину польської території на чотири кілометри, знищивши за собою мости. Була оголошена мобілізація в населених пунктах Новоселиця, Ляховці, В. Бистрий, Майдан. До полудня змобілізували близько 400 чоловік, які чекали наказу з Хуста вийти на угорсько-український фронт. Над Карпатською Україною нависла нова небезпека – загроза угорської окупації.

Напад січовиків на чеське військо був тактичною помилкою. Він співпав із вторгненням угорської армії в Карпатську Україну. Кровопротитні сутички 13 – 14 березня 1939 року значно ослабили Карпатську Січ і зробили неможливими її спільні дії з чеським військом проти агресора. "14 березня тріумфували мадяри, – писав член ОУН С. Росоха, – що скористали з тих українсько-чеських боїв"⁶⁴. До цього тільки додамо, що значна вина в українсько-чеському кровопролитті лежить на самому С. Рососі, який був одним із ініціаторів захоплення січовиками чеської зброї. Події першої половини березня 1939 року прискорили трагічний кінець Карпатської України.

Фактором, який негативно впливав на політичну ситуацію в краї, були суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина постійно відчував опозицію з боку молодих і радикальних націоналістів, які перебували в керівництві Карпатської Січі й вимагали рішучих дій щодо чехів. В опозиції до А. Волошина були члени закарпатського осередку ОУН: І. Рогач, С. Росоха, І. Роман, Ю. Химинець та ін. Їх підтримували члени закордонного ПУНу Є. Врецьова-Волянський, Ю. Лопатинський. С. Росоха пізніше писав, що "не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших "революційних поняттях" вони були "опортуністами", а тільки ми "правдивими" націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді"⁶⁵. Що стосується інших активних учасників подій 1938 – 1939 років у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах суперечності в українському таборі, як правило, замовчуються. Через їхні праці червоною ниткою проходить ідея

монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду А.Волошина. Насправді все було далеко не так.

Командант січовиків в с. Арданові І.Соломко постійно переконував односельців, що “владу не можна прийняти”, а “Волошин уже давно заслужив на мотуз”⁶⁶. М. Бандусяк доводив слідчій комісії ЦУНР, що члени Головної Команди Карпатської Січі С.Росоха та І.Рогач “підкошують авторитет українського правительства, спеціально міністра Ревая, твердячи, що його минувшість не дає запоруку правильного ведення держави, а ... Волошин старий і мало енергійний, тому таку владу треба вимінити”⁶⁷. І. Рогач та С. Росоха називали “соціалістичними” і “комуністичними” склад ЦУНР, редакцію газети “Нова свобода”, очолювану В. Гренджою-Донським, А. Штефана і М. Бращайка вони охрестили “безхребетними і запродавцями”⁶⁸. Такі вислови названих осіб на масових мітингах викликали сумніви у населення, заважали консолідації національних патріотичних сил. У Севлюші “під час демонстрації студенти учительської семінарії під проводом людей з “Естради” (пропагандистський апарат Карпатської України, контрольований ОУН. – *Авт.*) підійшли під будову польського консулату й повибивали усі шиби на вікнах”⁶⁹. Такі провокативні дії значно ускладнювали міжнародне становище Карпатської України. Навіть В. Гренджа-Донський, котрий вважав себе “послідовним націоналістом”, закликав до стриманости, дисциплінованости, бо “в нас мусить бути порядок і ніхто не сміє робити на власну руку”⁷⁰. “Сам Волошин, – писав він, – приневолений був телефонічно висловити свій жаль”⁷¹.

Сучасний дослідник О. Довганіч вважає, що “приблизно з лютого 1939 року в Карпатській Січі виникла опозиція. У ній спочатку опинились українські емігранти, в основному галичани (Кульчицький, Чорний, Волянський та ін.)”⁷². Командант Карпатської Січі Д. Климпуш під час допиту 18 січня 1945 року заявив: “Зі мною, наприклад, розмовляв Кульчицький, який ставив мені питання, чому на території Закарпатської України емігрантів не допускають до державних справ, чому перевагами користуються локал-патріоти. Локал-патріотами ми називали себе, а патріотами – емігрантів. В опозиції опинились і локал-патріоти Роман, Рогач і Росоха та інші, які фактично перебували у керівництві Карпатської Січі і користувались фактично в Січі великим авторитетом. Таким чином, Карпатська Січ фактично перебувала в руках опозиції”⁷³.

Незадоволені поміркованістю кабінету А. Волошина, радикали з Карпатської Січі таємно збиралися на своїх нарадах. С. Росоха, І. Роман, В. Галаган, В. Забавський, А. Патрус, Ю. Химинець, Ю. Лопатинський, Є. Врецьона виношували плани державної змови проти уряду Карпатської України. Відомо про декілька таких спроб: у жовтні 1938 року, лютому – березні 1939 року. Представник Карпатської України в Празі В. Шандор писав, що “у другій половині лютого 1939-го року група гарячкуватих провідників з Головою Команди Карпатської Січі в Хусті (це помилкове твердження, бо Д. Климпуш був відсутній. – *Авт.*) на своїх таємних нарадах рішили усунути уряд Карпатської України в Хусті, бо, мовляв, занадто м’яко поводить з чехами. Тим самим вони самі хотіли захопити у свої руки владу Карпатської України і проголосити її повну незалежність”⁷⁴.

Ретельніша підготовка до змови велася в березні 1939 року, коли “при головній Команді скоро створено окрему частину, що її назвали Другий відділ. Начальником цього таємного відділу призначено інж. Євгена Врецьону-Волянського”⁷⁵. Про таємність і небезпечність цих задумів писав М. Бандусяк. Він доводив, що змовники “із Січі витворили конспіративну організацію, яка веде свою роботу у т. зв. розвідчій відділу, про чинність якого відмовила подати звіт командантові. Та конспіративна робота є керована із-за границі і за чужі гроші”⁷⁶. Змову планували

провести у два етапи: на першому (13 – 14 березня) захопити чеську зброю, а на другому (14 – 15 березня) здійснити державний переворот. Й.Сарвадій пригадував, що від свого товариша, який студіював теологію у Львові, “довідався, що штаб Карпатської Січі пригтовляється на здобуття зброї жандармерії і війська та скинути владу о. Волошина... Я налякався сам себе – повстання? Таж ми не маємо створених хоча б на папері полків, хто буде полками керувати?” – думав я”⁷⁷. Провал операції із захоплення зброї зробив спробу державної змови неможливою⁷⁸. Повідомлення про підготовку державного перевороту містяться в працях В. Бірчака, В. Маркуся та інших дослідників⁷⁹.

Отже, Карпатська Січ виникла в листопаді 1938 року з ініціативи радикально настроєних членів ОУН як напівмілітарна організація. Вона пройшла еволюцію від напівмілітарної організації до збройних сил Карпатської України, її поява пов’язана з руйнівною дією міжнародних факторів (постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської “п’ятої колони” тощо). Збройні сили Карпатської України мали свою певну структуру, найвищим щаблем якої була Головна Команда. Незважаючи на спроби уряду Карпатської України та зусилля діаспори посилити боєздатність Карпатської Січі, вона ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатною дати відсіч фашистській агресії. Проте відіграла позитивну роль у захисті кордонів краю від нападів терористів.

На чолі Карпатської Січі стояли радикальні закарпатські націоналісти, які, фактично, спрямовували діяльність цієї організації. Незрідка вони допускалися прикрих тактичних помилок, зокрема у ставленні до чехів. Численні конфлікти врешті-решт переросли в кровопролитні бої 13 – 14 березня 1939 року між січовим і чеським військами, унаслідок яких Карпатська Січ зазнала значних втрат і виявилася нездатною протистояти військам Угорщини. Відповідальність за цю трагедію несуть її керівники. Карпатська Січ, траплялося, йшла на конфронтацію з власним урядом, незрідка виходячи з-під контролю. Такого роду конфлікти вилились у кілька спроб скинути законний уряд А. Волошина.

1938 – 1939 роки – період найтісніших стосунків між ПУНОм і закарпатськими націоналістами. Тодішній голова ПУНу А. Мельник пригадував: “Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомогти Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми”⁸⁰. 20 грудня 1938 року воеводський уряд у Тернополі повідомляв Варшаву, що ОУН планує роздобувати зброю і засилати людей на Закарпаття⁸¹. Члени львівської Політичної Колегії, що зібралася в Данцігу, 19 листопада 1938 року теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що “Галичина могла б вислати сирових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів”⁸². О. Думін писав у листі до А. Волошина: “1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з підвищених фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?”⁸³. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна – невідомо. Що стосується О. Думіна, то він “був у тісних зав’язках з німецькою службою розвідки. Крім того, він був членом Німецького Інституту Сходу в Кенігсберзі, у Східній Пруссії”⁸⁴. Сучасний дослідник В. Косик писав, що свого часу О. Думін “постійно снував різні інтриги” проти С.Коновальця, за що був 1923 р. виключений з УВО⁸⁵. 1938 року він не був членом ОУН, про що писав у листі до А. Волошина. Того ж року Карпатську Україну відвідав представник уряду УНР в екзилі М. Лівичський, який повідомив А. Волошина “про готовність дати в розпорядження цього уряду близько 4000 кол. старшин і вояків Армії УНР для зміцнення оборони цього краю”⁸⁶.

Для того, щоб краще розібратися в обстановці, до Праги здійснив поїздку

А. Мельник. Львівський часопис "Діло" повідомляв, що він "мав очолити збройні сили Карпатської України"⁸⁷. Які питання обговорював А. Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М. Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю⁸⁸. Після відвідин Праги А. Мельник побував на Закарпатті. У листопаді 1938 року А. Мельник, німецький консул Г. Гофман, С. Росоха і І. Роман приїхали до Перечина, де відбулася таємна нарада, їхній приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі⁸⁹.

Карпатська Січ, про що вже не раз у цій статті згадувалося, потребувала зброї. ОУН доручила це відповідальне завдання сотникові Р. Ярому, який його не виконав. З. Книш, котрий пізніше виконував обов'язки політичного референта ОУН, писав: "Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України... при допомозі Ярого саботувала транспорту зброї"⁹⁰. Р. Ярий мав псевдонім "Консул-2"⁹¹. "Ріко Ярий, – писав В. Шандор, – сотник, був референтом із зовнішньої політики, а одночасно зв'язковим між Окремим та Військовим Штабами, він від імені Проводу Українських Націоналістів мав до діла з політичними та військовими проблемами Карпатської України. Отже, таким чином, впливав на події в Карпатській Україні... Ріко Ярий, німець, офіцер австро-угорської армії, після війни зразу ж на початку української державности увійшов у зав'язок з українським національним рухом і так здобув довір'я його представників... Ріко Ярий був одночасно і зв'язковим від Німеччини, і тому міг бути рушійною силою у підготовці замаху на уряд, організувати гострі напруження між чехами і нами та проводити з декотрими командантами Січі пронімецьку політику. Саме вона гнала недостатньо озброєних січовиків проти тяжких кулеметів ворожих армій і танків, де вони гинули. Він командував також ворожими польськими та мадярськими агентами, яких було викрито і зловлено в Головній Команді (вивезених відтак автом німецького консула до Мадярщини), як також і тими, яких не вдалося зловити..."⁹². Цікаво, що ніхто з учасників і очевидців замаху на уряд Карпатської України так і не з'ясував роль Р. Ярого.

20 жовтня 1938 року женецька українська пресова служба передала заклик голови ПУНу А. Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усіма силами стати "суцільною лавою на службу Нації і зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу"⁹³. На заклик відгукнулися тисячі українців, передовсім галичан. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

Яку позицію зайняв ПУН щодо масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку ПУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. "Людей до праці в Карпатській Україні було потрібно, – зауважив З. Книш, – але на те вистачали провідні і здібні одиниці, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а часто з ЗУЗ (західноукраїнських земель. – Авт.). Масовий перехід рядового членства створював тільки клопіткову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішньополітичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным та безсумнівним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали"⁹⁴. Окремими членами ОУН, їхнім радикальним настроєм був незадоволений уряд Карпатської України. А. Волошин просив "не утруднювати йому і так важкого положення у відношенні до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали

діяти на нерви місцевим українським провідникам”⁹⁵. А. Волошину був також відомий і той факт, що частина членів ОУН брала активну участь у підготовці державного перевороту, в результаті якого мало відбутися усунення членів карпатського уряду від влади. У цій ситуації ПУН прийняв єдино правильне рішення обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних провідників ОУН. Однак нелегальні переходи польсько-чеського кордону фактично вийшли з-під контролю ПУНу.

1938 року в Берліні відбулася зустріч представників ПУНу з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв Ю. Химинець. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов’язки між членами ПУНу. Цей штаб був нелегальним з двох головних причин: по-перше, статут Карпатської Січі давав право до неї вступати тільки тим особам, які мали “краєву приналежність”, тобто були громадянами Карпатської України (Чехословаччини); по-друге, члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував польський уряд і вимагав їх видачі.

Військовий штаб спочатку очолював полковник М. Аркас, потім полковник Г. Стефанів, М. Чирський керував “Летючою Естрадою”, М. Михалевич і В. Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів тощо. Поет і науковець О. Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців “Товерля”, він же став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О. Ольжича 10 грудня 1938 року в Хусті було створено “Українське Еміграційне Бюро в Карпатській Україні”. “Завдання названого Бюро, – говорилося у зверненні його засновників до Президії влади Карпатської України, – є сприяти плановому й доцільному виужиткованню сил, знань й фінансових спроможностей української еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України”⁹⁶.

Я. Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А. Волошина. О. Сенік (Жанцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але “проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатня і своєчасна”⁹⁷. Генерал М. Капустянський “був покликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання”⁹⁸. Місцем його осідку була “амбасада” – приміщення, закуплене для справ ОУН представниками Організації Демократичного Відродження України. Згідно з розробленим планом, М. Капустянський (Степовик, генерал, Низола) “мав ждати своєї черги, як надходячі події розвинуться ширше”⁹⁹. Залучалися до військових справ колишні генерали УГА В. Курманович і В. Петрів. До штабу Карпатської Січі також увійшли Р. Шухевич (Щука), З. Коссак (Тарнавський), О. Карачевський (Свобода), Г. Барабаш (Чорний), Є. Врецьона (Волянський).

Особливої уваги заслуговує М. Колодзінський (полковник Гузар) – найлегендарніша постать на цьому відрізку історії Закарпаття¹⁰⁰. Його праця “Українська воєнна доктрина” була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став у ряд з відомими теоретиками військового мистецтва. Полковник М. Колодзінський, як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але дотримувався думки, що “коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь”¹⁰¹. Наступні події довели, що це були не порожні слова, а глибоке переконання автора “Української воєнної доктрини”, – він залишав поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом зі своїм товаришем З. Коссаком потрапив до рук угорських терористів. Поблизу Солотвина їх розстріляли.

Необхідно відзначити, що штаб Карпатської Січі так і не зміг створити

боездатні збройні сили. Один із сучасних дослідників історії українського націоналізму Ю. Пундик змушений був визнати, що Карпатська Січ організувалася нашвидкоруч, а її вояки не мали “відповідного військового вишколу”¹⁰². Серед членів штабу дійовим до останньої хвилини залишався тільки М. Колодзінський. Прихильники гетьмана в екзилі П. Скоропадського “вбачали одне з головних джерел падіння Карпатської України в нерозсудливій політиці лідерів ОУН і докоряли німецьким урядовим інституціям за прихильність до націоналістів”¹⁰³. З таким однозначним висновком важко погодитися, якщо врахувати ще й той факт, що між гетьманцями і ОУН у 30-х роках майже не припинялася боротьба. На нашу думку, ближчими до істини є ті дослідники, які вбачають у падінні Карпатської України трагедію. “Трагедія – для десятків молодих людей, – вважають В. Галас та І. Поп, – здебільшого емігрантів із Галичини і співчуваючих їм закарпатців, які заплатили своїм життям за ідею створення “українського П’ємонту” у Центрально-Східній Європі”¹⁰⁴.

Не припинялися зв’язки ПУНу з урядом Карпатської України в екзилі. П. Стерчо опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною А. Волошин зі своїми однодумцями зустрівся з А. Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. У ньому стверджується, що “Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу”¹⁰⁵. З опублікованого П. Стерчом документу видно, що від ОУН його підписали А. Мельник, О. Сенік-Грибівський і Я. Барановський-Лімницький. Делегацію Карпатської України склали А. Волошин, Ю. Ревай і А. Штефан. Детальніше про хід переговорів і підписання названого документа говорить “Особова справа А. І. Волошина”.

19 червня 1945 року, перебуваючи в Лефортівській в’язниці, А. Волошин заявив слідчому НКВС Вайндорфу: “...Я мав зустріч і розмову з А. Мельником, але не в Берліні, а в Італії... Знаходячись у Празі, до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем’єр-міністр Ю. Ревай і В. Комаринський і повідомили, що вождь українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України... Я погодився вести переговори з А. Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Переговори відбулися в готелі на острові Лідо (Венеція), – продовжував А. Волошин, – де вже чекав А. Мельник, його секретар і професор римського університету. При переговорах були присутні: Андрій Мельник, його секретар Барановський і професор Онадський (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем’єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і В. Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді. Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам’ятаю. Добре пам’ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення “Самостійної України”. Далі Мельник заявив, що ціль по створенню “Самостійної України” буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували. На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію. Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю. Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу”¹⁰⁶.

З наведеного документа видно, що А. Волошин згаданий договір не підписував. Однак А. Штефан і Ю. Ревай поїхали до Риму, і не виключено, що договір був ними підписаний. Що стосується А. Волошина, то він розцінював запрошення А. Мельника до Риму «як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола»¹⁰⁷. Сучасний дослідник історії Карпатської України М. Болдичар теж вважає, що А. Волошин договір з А. Мельником не підписував¹⁰⁸. Безперечно, А. Волошин не відкидав воз'єднання краю з Великою Україною, однак вважав це справою майбутнього. Протягом свого перебування на еміграції колишній президент Карпатської України мав єдину мету – звільнити територію краю від угорських військ.

Отже, з перших днів надання Карпатській Україні автономії на її території з'явилися члени ОУН. Вони відіграли неабияку роль у формуванні Карпатської Січі, хоча так і не змогли створити боєздатні збройні сили. Доказом цього є слабкий опір Карпатської Січі угорській армії. Завдяки членам ОУН було встановлено контакти Закарпаття зі світовими українськими організаціями, які допомагали уряду Карпатської України фінансово. Використані джерельні матеріали дають можливість зробити висновок, що члени ОУН відіграли неоднозначну роль у розвитку політичних подій 1938 – 1939 років у Закарпатті. Окремі його члени взяли участь у спробі державного перевороту 13 – 14 березня 1939 року, а штаб Карпатської Січі, що складався в основному з членів ОУН, у вирішальний момент оборони Карпатської України, за винятком полковника М. Колодзінського, залишив територію краю і емігрував за кордон. Цей факт відіграв немаловажну роль у наступних політичних стосунках між ПУНОм і урядом А. Волошина на вигнанні. Рядові оунівці, разом із закарпатцями, взяли активну участь у безнадійному захисті Карпатської України. Чимало з них загинули в боях або потрапили до угорських тюрем і концтаборів.

Історичні документи і спогади активних учасників національно-визвольних змагань переконливо свідчать, що з 1929 року – часу свого виникнення – Організація Українських Націоналістів була єдиною реальною силою, яка вела боротьбу за визволення України від чужоземних поневолювачів, за побудову Української соборної держави.

Уже в 1929 році на Західній Україні було створено десять округ, які підпорядковувалися Проводові Українських Націоналістів, очолюваному полковником Євгеном Коновальцем. На той час припадає і спроба створити закарпатську округу ОУН. Таку спробу здійснила Стефанія Новаківська, яка зуміла згрупувати навколо себе учнів Ужгородської вчительської семінарії. Однак після провалу терористичного акту проти одного з лідерів закарпатських русофілів Є. Сабова організація була викрита, а її учасники опинилися перед чехословацьким судом.

Друга спроба створити закарпатську округу ОУН припадає на 1932 рік і пов'язана з іменем представника молодшої генерації краю Ю. Химинця. Йому за порівняно короткий проміжок часу вдалося створити мережу націоналістичної організації. На його квартиру в Мукачеві неодноразово приїжджали керівні чини ОУН, відбувалися наради, намічалися плани подальшого ведення боротьби. Однак націоналістична ідеологія не знайшла сприятливого ґрунту на Закарпатті, що пояснювалося низкою причин.

Провід Українських Націоналістів активізував свою діяльність на Закарпатті в другій половині 30-х років, коли цей край завдяки своєму вигідному стратегічному та геополітичному становищу перетворився на територію, до якої була прикута увага цілої низки європейських держав. У цей час з'являються відомі праці про Закарпаття керівних чинів ОУН Я. Чемеринського та М. Колодзінського, а Є. Коновалець навіть запропонував створити окремий штаб для Закарпаття. На 1938 – 1939 роки припадають найтісніші стосунки між ПУНОм

і закарпатськими націоналістами. Це було зумовлено такими подіями, як надання краю автономних прав та проголошення урядом Карпатської України незалежності в березні 1939 року. Провід Українських Націоналістів дивився на Закарпаття як на П'ємонт, навколо якого має розпочатися процес відновлення української державності. ОУН організувала нелегальні переходи польсько-чеського кордону, допомагала створювати збройні сили краю – Карпатську Січ, організувала фінансову допомогу уряду Карпатської України. Водночас, роль ОУН в подіях кінця 30-х років необхідно оцінювати об'єктивно. Ця роль, і в цьому нема жодних сумнівів, була неоднозначною. Незрідка оунівці втручалися у внутрішні справи уряду А. Волошина, проводили на території краю античеську й антипольську пропаганду, що, безумовно, ускладнювало і без того важке міжнародне становище Карпатської України. Окремі члени ОУН виступили ініціаторами захоплення січовиками чеської зброї, що призвело до нікому не потрібного кровопролиття і значних жертв. Це було особливо небезпечно тому, що угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Негативним був і той факт, що окремі оунівці взяли активну участь у спробі зміщення законного уряду А. Волошина. Безперечно, цей факт не міг не вплинути на подальші контакти між Проводом Українських Націоналістів і урядом Карпатської України в еміграції.

¹ Книш З. Становлення ОУН. К.: Вид-во ім. Олени Теліги. 1992. С. 5; Сніжко В. Микола Міхновський і його "Самостійна Україна". К., 1996. С.2 – 12.

² Міхновський М. Самостійна Україна (незмінний передрук з видання Ю. Колларда). К., 1996. С. 23.

³ Підкова І. З., Шуст Р. М. Донцов Дмитро // Довідник з історії України. К.: Генеза, 1993. Т. 1. С.184 – 185.

⁴ Там само. С. 185.

⁵ Юркевич М. Організація Українських Націоналістів (ОУН) // Довідник з історії України. К.: Генеза, 1995. Т.2. С. 308.

⁶ Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. На Чужині, 1947. С. 44.

⁷ Там само. С. 41.

⁸ Сціборський М. Шлях націоналізму // Державна Нація. 1927. Ч. 2. Листопад.

⁹ Новий почин // Книш З. Становлення ОУН. С. 92.

¹⁰ Там само. С. 92– 93.

¹¹ Там само. С. 93.

¹² Там само. С. 93– 94.

¹³ Звідомлення Конгресу Українських Націоналістів // Там само. С. 95.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Від Конгресу Українських Націоналістів // Там само. С. 97.

¹⁶ Від Генеральної Ради Легії Українських Націоналістів // Там само. С. 161 – 102.

¹⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр. Мюнхен, 1955; Причини до суспільного мислення. Мюнхен, 1992. С.20 – 25.

¹⁸ Програмні постанови Організації Українських Націоналістів (ОУН). Тернопіль, 1992. С. 12.

¹⁹ Книш З. Названа праця. С. 73.

²⁰ Вегеш М. Замах // Закарпатська правда. 29 вересня, 1992.

²¹ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород, 1996. С. 231.

²² Свобода. 29 травня 1930.

²³ Там само. 19 червня 1930.

²⁴ Там само. 4 листопада 1930.

²⁵ Химинець Ю. Названа праця. С. 231.

²⁶ Там само.

²⁷ Вегеш М. Організація Українських Націоналістів і Карпатська Україна (1938 – 1939 рр.) // Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету 1993 р. Ужгород, 1994. С. 20.

- ²⁸ Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938. С. 30.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Капустянський М. Названа праця. С. 131.
- ³¹ Вегеш М. Названа праця. С. 21.
- ³² Гіряк П. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки: спогади і матеріали. С. 93.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Одр. 19. Арк. 9.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Хланта О. Ставали хлопці за Україну. Сторінки нашої історії // Молодь Закарпаття – Реформа. 20 січня 1996.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Вегеш М. Карпатська Україна (1938 – 1939): соціально-економічний і політичний розвиток. С. 54.
- ⁴⁰ Сулятицький С. З Кошем // Карпатська Україна в боротьбі. С. 81.
- ⁴¹ Стерчо П. Карпато-українська держава. С. 288.
- ⁴² Кандиба О. Вояки-будівничі // Карпатська Україна в боротьбі. С. 41.
- ⁴³ Сулятицький С. Названа праця. С. 82.
- ⁴⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 3.
- ⁴⁵ Нова свобода. 19 лютого 1939.
- ⁴⁶ Там само. 13 січня 1939.
- ⁴⁷ Там само. 12 січня 1939.
- ⁴⁸ Боржсава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. С. 49.
- ⁴⁹ Кріс Л. 14 березня в Головній Команді // Карпатська Україна в боротьбі. С. 58.
- ⁵⁰ Держава Ю. Названа праця. С. 48.
- ⁵¹ Шанта Ю. Героїчний фінал українського пласту на Закарпатті // Альманах “Томону України” на рік 1985. С. 73.
- ⁵² Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. С. 10.
- ⁵³ Там само. С. 23– 24.
- ⁵⁴ Там само. С. 24.
- ⁵⁵ Там само. С. 19 – 20.
- ⁵⁶ Сулятицький С. Названа праця. С. 82.
- ⁵⁷ Кріс Л. Названа праця. С. 62.
- ⁵⁸ Шандор В. Карпатська Україна – зфедерована держава // Відбитка з Записок Наукового товариства ім. Шевченка. С. 16 – 17.
- ⁵⁹ Сарвадій Й. Могікани діаспори // Карпатський край. 1994. № 7 – 12. С. 30.
- ⁶⁰ Кандиба О. Названа праця. С. 51.
- ⁶¹ Яворенко Г. Гарнізон ОНОКС в Торуні // Карпатська Україна в боротьбі. С. 102.
- ⁶² Кандиба О. Названа праця. С. 38.
- ⁶³ Яворенко Г. Названа праця. С. 108.
- ⁶⁴ Росола С. Народження держави // Карпатська Україна в боротьбі. С. 24.
- ⁶⁵ Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України (передмова С. Росохи). С. 9.
- ⁶⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 1.
- ⁶⁷ Там само. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.
- ⁶⁸ Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 2.
- ⁶⁹ Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. С. 8 – 9.
- ⁷⁰ Гренджа-Донський В. Щоденник. С. 121.
- ⁷¹ Там само.
- ⁷² Довганич О. Головний командант // Карпатський край. 1995. № 14. С. 58.
- ⁷³ Там само.
- ⁷⁴ Шандор В. Карпатська Україна між двома світовими війнами. С. 55.
- ⁷⁵ Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. С. 56.
- ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Опр. 1. Арк. 1.
- ⁷⁶ Сарвадій Й. Могікани діаспори // Карпатський край. 1995. № 1– 4. С. 30.
- ⁷⁷ Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. С. 10.
- ⁷⁸ Бірчак В. Названа праця. С. 56 – 57.

- ⁷⁹ Див.: *Вегеш М., Задорожний В.* Велич і трагедія Карпатської України. С. 58.
- ⁸⁰ *Мельник А.* Др. Олег Кандиба // Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954. С. 33.
- ⁸¹ *Книш З.* Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940 – 1941 роках. С. 88 – 89.
- ⁸² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15, 16.
- ⁸³ *Там само.*
- ⁸⁴ *Косик В.* Названа праця. С. 46.
- ⁸⁵ *Там само.*
- ⁸⁶ *Самійленко І.* Перший етап державного центру УНР в екзилі (1920 – 1948) // Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. Філадельфія – Київ – Вашингтон, 1993. С. 72.
- ⁸⁷ Діло. 1938. 18 листопада.
- ⁸⁸ *Капустянський М.* Названа праця. С. 133.
- ⁸⁹ *Вегеш М.* Названа праця. С. 72.
- ⁹⁰ *Книш З.* Розбрат... С. 431.
- ⁹¹ *Канюка М., Вежнин В.* Был ли Степан Бандера агентом абвера // Киевские новости, 1993. 25 июня.
- ⁹² *Шандор В.* Спомини. Т. 1. Карпатська Україна 1938 – 1939. С. 306.
- ⁹³ *Стерчо П.* Національне відродження Карпатської України // Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954. С. 204.
- ⁹⁴ *Книш З.* Розбрат... С. 298.
- ⁹⁵ *Книш З.* Ярослав Барановський. С. 49.
- ⁹⁶ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр., арк. 1.
- ⁹⁷ *Мельник А.* Названа праця. С. 33.
- ⁹⁸ *Бажавський М.* Сюжетні картини з-над Срібної Тиси. С. 92.
- ⁹⁹ *Там само.* С. 91.
- ¹⁰⁰ Докладніше див.: *Вегеш М.* Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні // Визвольний шлях. 1993. Т. 8. С. 955 – 957.
- ¹⁰¹ *Колодзінський М.* Українська воєнна доктрина. С. 10.
- ¹⁰² *Пундик Ю.* Український націоналізм. Париж, 1966. С. 82 – 83.
- ¹⁰³ *Швагуляк М.* Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. // Українська еміграція: історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. Львів, 1992. С. 331.
- ¹⁰⁴ *Галас В., Поп І.* Чи стануть закарпатці повноправним народом? // Новини Закарпаття. 1993. 27 листопада.
- ¹⁰⁵ *Стерчо П.* Карпато-українська держава. С. 110 – 111.
- ¹⁰⁶ *Вегеш М., Турянця В., Чаварга І.* Смерть президента. С. 21.
- ¹⁰⁷ *Там само.*
- ¹⁰⁸ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. С. 113.